

VÝZNAMNÁ MONOGRAFIA O KATEGÓRII ŠTRUKTÚRY

M. BURICA: Dialektika a štruktúra. Bratislava, Veda, vyd. SAV 1988, 296 s.

Monografia Milana Buricu *Dialektika a štruktúra* sa zaraďuje k poďnetým iniciatívam československých filozofov venovaných filozofickým kategóriám. Je prvou slovenskou monografiou o svetonázorových a metodologických aspektoch kategórie štruktúry i štúdiu mnohostranne ozrejmujúcou štrukturalizmus. Kniha završuje autorove výskumy tejto problematiky publikované aj vo vedeckých časopisoch. Štúdiami o kategórii štruktúry a štrukturalizme začlenil sa M. Burica k československým autorom analyzujúcim štrukturalizmus (P. Horák, J. Zelený, F. Vodička, L. Štoll, M. Podhorský, P. Sgall; I. Hrušovský, A. Popovič, V. Černík, M. Zigo, M. Marcelli, J. Horecký, V. Krupa a iní). Keď sa v šesťdesiatych rokoch šírila vo Francúzsku neoštrukturalizmus a sympatizovala s ním aj časť československej inteligencie, analyzovali ho z pozícií materialistickej dialektiky viacerí československí filozofi — medzi ktorých patrí aj M. Burica — poukazujúc na medze jeho použiteľnosti a zdôrazňujúc myšlienku, že vedecké analýzy sa nemajú zastaviť pri štruktúrach, ale majú sa usilovať o odhalenie dialektického protirečenia, ktoré je hybnou silou vývinu reálnych štruktúr, ich vznikania i zanikania.

Štruktúra ako metodologická paradigma má svoje pestré dejiny. Autor ukazuje, že pojem štruktúry v politickej ekonómii v druhej polovici 19. stor. rozvíjal K. Marx a v oblasti filozofického zovšeobecňovania prírodných vied F. Engels, v organickej chémii A. M. Butlerov.

Pôvodne živelný vývin pojmu štruktúry a štruktúrnych prístupov vo vedách, ktoré nahromadili množstvo čiastkových poznatkov o objektívnych štruktúrach, si od druhej polovice 20. stor. vyžadoval jeho vedomú reflexiu. Práve z pozícií materialistickej dialektiky — ako hovorí sám autor — „bolo potrebné analyzovať, vyčleniť ich miesto v pojmovom aparáte a metódach dialektiky“ (s. 6). Pritom sa ukázalo, aké je nevyhnutné preskúmať priame použitie štruktúrnych hľadísk v prácach klasikov marxizmu a v prácach predstaviteľov špeciálnych vied.

M. Burica potvrdil názor, že nie moderná teória systémov, ale marxizmus akcentovaním všestranného výskumu vzájomných súvislostí, vzťahov a podmienok objektov už od svojho vzniku „vyslovoval vlastne to, čo sa začalo omnoho neskôr rozvojom systémových a štruktúrnych prístupov v jednotlivých vedách veľmi intenzívne vyhľadávať a rozpracúvať (s. 6).

Aké nové prístupy v objasňovaní kategórie štruktúry nachádzame v Buricovej monografii? Istú odpoveď autor naznačuje v rozčlenení knihy do štyroch rozsiahlych častí. V prvej z nich hľadá filozofický základ pojmu štruktúry, v druhej poukazuje na genézu štruktúrnych prístupov vo vedeckom poznaní, v ďalšej vymedzuje miesto štruktúry v kategoriálnom systéme dialektického materializmu a v poslednej objasňuje štruktúru a štruktúrne príspevky v konkrétnych vedách a vedeckých výskumoch.

Všimnime si, ako sa M. Burica vysporiadal s takto široko, ale súčasne aj veľmi špeciálne zameraným výskumom.

Na začiatku práce autor na materiáli prírodných a spoločenských vied netradične rozlišuje široké a úzke chápanie pojmu štruktúry. V prvom kladie dôraz na relatívne stabilizovanú jednotu vzťahov medzi komponentmi reálneho objektu (aj na samotné vzťahy uplatňuje vývinový pohľad). Ďalej ukazuje, že v dialektickom materializme vo funkcii komponentov vystupujú rôznorodé prvky (procesy, vlastnosti, javy) danej veci. Vyzdvihuje sa v ňom rozmiestnenie prvkov v skúmanom celku, resp. niekedy aj diferencovanosť celku na také komponenty, ako sú vzťahy. Tieto sa však nestotožňujú s chápaním štruktúry ako siete vzťahov. V samotnom chápaní genetickej štruktúry stotožňuje sa s V. Černikom, podľa ktorého sa štruktúra vymedzuje ako historicky sformovaný systém zákonov, zdrojom vzniku a existencie ktorého sú protirečenia a rozpory, zodpovedajúce charakteru daného vyvíjajúceho sa celku.

V nasledujúcom texte M. Burica pripomína, že v druhej polovici 20. stor. marxistickí filozofi stotožňovali obsah pojmu štruktúry s kategóriami formy, organizácie, ale aj kvality. Z knihy sa však dozvedáme, že konkrétne kategóriou kvality, ktorej obsah dnešná veda prehĺbila, sa odrážajú iné stránky celku ako štruktúrou. Podrobné explikácie týchto pojmov v prvej časti knihy tvoria základ jej ďalších východísk. Patrí k nim objasňovanie genézy štruktúrnych prístupov vo vedeckom poznaní. Autor úspešne explikuje túto problematiku na základe V. Filkornom rozpracovanej koncepcie vývinu vedeckého myslenia rozčleneného do štyroch etáp. Prítom dôvodí, že jednoduchý, klasifikačný (aristotelovský) model vedeckého myslenia je skôr predobrazom štruktúrneho prístupu. Za štruktúrny pohľad na svet M. Burica zdôvodnene pokladá novoveký vzťahový model sveta, ktorý je východiskom všetkých ďalších [špeciálnovedných] predstáv o štruktúre. Konkretizoval sa v teórii chemickej štruktúry Butlerova, ako aj v (holistických) predstavách gestaltpsychológie, v lingvistickom a literárnovednom štrukturalizme, ale aj v nejasne formulovaných modeloch štruktúr francúzskych štrukturalistov.

Veľkú časť knihy (s. 52—130) autor venoval vymedzovaniu miesta pojmu štruktúry v kategoriálnom systéme dialektického materializmu, kde zdrojom vývinu štruktúr sú vnútorné protirečenia konkrétnych celkov. Pochopiteľne, M. Burica vyčleňuje miesto pojmom a kategóriám, ktorými postihujeme procesuálne aspekty reality (vývin, zmena, prechod kvantity do kvality, uzlový bod, skok, negácia), zaujímavu ich spája s dynamikou štruktúr. Pozoruhodne je rozvrhnutá aj kapitola *Štruktúra a funkcia*. Autor v nej spája prírodovedný pojem funkcie s kauzálnym obdobím rozvoja vedy, v ktorom sa zistilo, že organizmus sa dostáva do kontaktu s okolím najmä prostredníctvom svojich funkcií (s. 71). Venuje ďalej značnú pozornosť aj problematike funkcie, ktorá je v našej filozofickej literatúre ešte málo rozpracovaná a dospieva k záveru, že „štruktúra veci, orgánu poskytuje predstavu o vzťahoch medzi jeho prvkami“, kým „funkciou sa označuje aktivita tejto v orgáne zjednotenej spojitosti v procese účelného vzájomného pôsobenia rozličných orgánov, štruktúr (s. 117).

Metódu porovnávania použil autor v súvislosti s ozvlášťňovaním pojmu štruktúry v kapitole *Štruktúra v systéme filozofických kategórií*. V nej adekvátne poukazuje na význam zákona jednoty a boja protikladov, na ktorom sa buduje predstava o zdroji premien reálnych celkov a ich štruktúr. Do textu zaraďuje aj úvahy o kategóriách obsahu a formy a ukazuje, že forma sa spája

na rozdiel od rôznych typov štruktúr najmä s vývinovými procesmi (s. 118).

M. Burica neobišiel ani kategóriu celku a časti a prináša o nich nové informácie, pohľady, formulácie. Napríklad tvrdí, že reláciami pospájané časti celkov koexistujú v interakciách, čím celky a ich časti vytvárajú zákonitosť reality (s. 92) a časti pri utváraní hmotných celkov „strácajú svoju individuálnosť v prospech vyššej jednoty, čím vzniká nová kvalita“ (s. 93), resp. že ako nemožno nadradovať štruktúru voči komponentom, nemožno ani nadradovať celok vo vzťahu k častiam, ďalej, že vo vzájomnej závislosti celku a časti sa nemenia len časti, ale aj celok, že zmeny prvkov konkrétneho celku menia nielen tento celok, ale často aj širšiu skutočnosť atď. Pozornosť si zasluhuje jeho prehľad o názoroch merizmu, vitalizmu, holizmu, organizmizmu na problematiku celku a časti a transponovanie niektorých pohľadov z ich analýz do štruktúrnych výskumov. Napríklad toho, že v organizmickom modeli celkov interagujú nielen ich diferencované úrovne, ale aj štruktúry a subštruktúry (s. 96). Hlboko je tiež fundovaná kapitola o problematike interakcie. Autor v nej využil poznatky klasickej fyziky, fyziky elementárnych častíc a súčasných teórií chemickej väzby. Tieto rozbor sa ponúkajú pre pedagógov pri výuke prírodovedne orientovaných poslucháčov. M. Burica sa nevyhol ani spoločenskovednému riešeniu interakcií.

Posledná časť *Štruktúra a štruktúrne prístupy vo vede* ukazuje, že autor čerpá z najmodernejších poznatkov špeciálnych vied. Z matematických a logických výskumov vyťažil poznatok, že v modernej matematike sa pojem komponent nechápe ako bezštruktúrny útvar, ale ako kombinovaný a zložený celok, že skúma rozvinuté abstraktné štruktúry v predstihu pred konkrétnou praxou vied (s. 135). Ukázal, že vetu ako štruktúru chápal už B. Bolzano.

M. Burica už na začiatku monografie spája štruktúru s butlerovskou chémiou; v pobutlerovskom vývine tejto vedy sa zamerl na kritiku gnozeologickej nesprávnej interpretácie chápania modelovania chemických objektov v teórii mezomérie a v teórii rezonancie. Pokúša sa riešiť jednu zo zložitých situácií v hodnotení vedeckých teórií, keď sa v prvých jeho etapách prehliadal špecifický charakter metódy výskumu chemických objektov.

Autor monografie ukazuje, že do arzenálu štruktúrnych poznatkov prispelo aj spoločenskovedné poznanie: celostná psychológia v chápaní štruktúry ako gestaltu, lingvistický i literárnoviedný štrukturalizmus (všima si Mukařovského chápania umeleckého diela). Objasňuje, že už F. de Saussure v jazykovom systéme zveličil význam vzťahov, zdôraznil synchroniu a zanedbal historický vývin štruktúr. Autor odhaľuje vo fakte jeho abstrahovania od histórie stratu možnosti vidieť dialektické protirečenia. Venuje sa aj Foucaultovým epistémam, poznávacím štruktúram, problematike znaku a semiotike ako aj Lacanovej koncepcii, v ktorej sa psychická realita preplietla s lingvistickou problematikou (s. 243) a jazyk dávala do vzťahu s nevedomím.

Treba povedať, že toto všetko, a tiež iné poznatky nachádzame v knihe Milana Buricu. I napriek jej šírke — či azda práve preto — by organicky vyznelo začlenenie do nej problému štrukturalistického chápania dejín a otázky človeka v neoštrukturalizme. Nazdávame sa, že autor nenechá nepovšimnutú túto problematiku. Samozrejme, publikácia aj tak, ako je koncipovaná, obohaciaje poznanie štrukturalizmu, analýzou eoreticko-metodologického obsahu kategórie štruktúry v dejinách vedeckého poznania realizovanou na bohatom

materiáli, je nepochybne významným prínosom do filozofickej tvorby v Česko-slovensku i v zahraničí.

Vladimír Seiler

O DIALEKTICKEJ POVAHE POZNANIA

Dialektika poznania (hl. red. A. S. Karmin]. Leningrad, Izd. Leningradského universiteta, 1988, 304 s.

Obsahom kolektívnej monografie, na ktorej sa podieľali dve desiatky sovietskych filozofov, je skúmanie rôznych aspektov dialektiky poznávacích procesov. V súčasnosti existujú v rámci marxistickej filozofie (sovietskej, nemeckej, bulharskej, česko-slovenskej ai.) viaceré pokusy o systematický výklad teórie poznania; jednu z koncepcií predstavuje i leningradská monografia, ktorá sa usiluje obsiahnuť čo najširší okruh gnozeologických problémov a vysvetľovať ich v čo najširšom kontexte, zdôrazňujúc spätosť poznávacích procesov s inými druhmi ľudskej činnosti, objasňujúc ich genézu i sociálne funkcie.

O rozsiahlom spektre problémov svedčí aj štruktúra knihy; po I. časti nazvanej *Dialektickomaterialistické chápanie povahy poznania*, v ktorej sa spájajú všeobecné charakteristiky, pojmy a princípy marxistickej teórie poznania, sa ďalší výklad člení na dve relatívne samostatné časti pojednávajúce o individuálnych poznávacích procesoch (II. časť) a o sociálnych formách poznávacej činnosti (III. časť); záverečná časť je venovaná špecifickým vlastnostiam vedeckého poznania.

Pozornosť úvodných kapitol sa upriamuje na metafyzické gnozeologické koncepcie v predmarxistickej materialistickej a idealistickej filozofii: kriticky sa analyzuje a prehodnocuje prínos jednotlivých smerov k riešeniu problémov vzťahu subjektu a objektu poznania, podstaty poznávacích procesov a ich spätosti s ostatnými druhmi činnosti a pod. Po tomto stručnom historickom úvode pristupujú autori k objasneniu jednoty odrazu a činnosti ako jedného zo základných postulátov marxistickej teórie poznania. Diferencujú pojmy poznania, odraz, vedomie (ktoré sa neraz nesprávne stotožňujú), upozorňujú na potrebu odlišovať tri roviny odrážania skutočnosti, a to: a) poznávací odraz (ktorého výsledkom sú pojmy, idey rekonštruujúce objekt), b) emocionálny odraz (ktorý má formu špecifického osobnostného vzťahu k predmetom), c) odrážanie vo forme vedomých predmetných pôsobení, cieľavedomej praktickej činnosti. Možno pokladať za správne, že v monografii sa vedomie neredukuje na poznávací odraz, ale včleňujú sa doň aj emocionálne a vôľovo-motivačné komponenty, ako aj na druhej strane to, že poznanie sa nevtiesna len do rámca vedomého odrazu, ale reflektuje sa aj úloha nevedomých psychických činností v poznávacích procesoch.

Pri objasňovaní činnostnej stránky poznania sa v práci zdôrazňuje miesto zmyslovo-predmetnej i intelektuálnej operačnej činnosti, nemenej sa dôraz kladie i na všeobecnejší kontext celostnej životnej činnosti subjektu poznania a napokon na sociálno-historickú determináciu poznania. Na rozdiel od niektorých koncepcií (aj v rámci marxistickej filozofie) sa v monografii dôsledne rozlišuje medzi činnostným charakterom poznania (vyššie uvedené znaky) a medzi tvorivým charakterom poznania. Zatiaľ čo pod tvorivosťou sa tu rozumie cieľavedomá orientácia na zabezpečovanie principiálne nových prvkov